

MINTÁK ÉS MÓDSZEREK A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPESSÉGTÖRTÉNETI REKONSTRUKCIÓJÁHOZ

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézete 2003 októberében nemzetközi konferenciát szervezett, amellyel az intézmény negyven éves fennállását ünnepelték. A Népesedés és család címmel megtartott konferencia keretében az Intézetben folyó történeti demográfiai kutatások is lehetőséget kaptak a bemutatkozásra. A Demográfiai Módszertani Kutatócsoport által szervezett műhelybeszélgetés azt a kérdést járta körbe, hogy milyen úton induljon el egy, a Kárpát-medence hosszú távú népeségtörténetét rekonstruáló kutatási program.

Az előadók egyrészt a hasonló indíttatású nemzetközi kutatásokat mutatták be, másrészt pedig a legfontosabb 18. századi magyarországi források nyújtotta lehetőségeket vették számba.

Sohajda Ferenc, *A népeségtörténeti kutatás francia modellje* címmel megtartott előadásában mutatta be az egyik legjelentősebb történeti demográfiai iskola eredményeit. Az előadásból kiderült, hogy Franciaországban a 20. század második felében több ilyen típusú kutatási program is indult. Ezek közül a legjelentősebb és a legsikeresebb a Francia Demográfiai Intézet (Ined) keretében, Louis Henry vezetésével zajlott. Az ötvenes évek végén kezdett kutatás tudománytörténeti jelentősége abban áll, hogy először sikerült rekonstruálni egy ország több évszázados népesedéstörténetét (16–19. század). A kutatás legfontosabb módszertani újítása az volt, hogy a korabeli népesség-összeírások helyett az anyakönyvekből alkotott mintát dolgoztak fel. A vizsgálat két nagy irányát egy 400 településből álló minta adatainak nem-nominatív feldolgozása, illetve 40 település családrekonstrukciója jelentette. A nem-nominatív vizsgálat keretében a népesség nagyságát, a növekedés ütemét, illetve a halandósági viszonyokat lehetett rekonstruálni. A családrekonstrukció során pedig a születéskorlátozás tér- és időbeli kezdetét és elterjedését vizsgálták. Az előadásból az is kiderült, hogy az Henry által választott módszerek legnagyobb buktatója az, hogy az országos léptékű kutatás – regionális szintű kutatások hiányában – nem tette lehetővé a megfigyelt demográfiai változások kielégítő magyarázatát. A kutatás minden technikai és tudományos korlátozottsága mellett azonban azt is bizonyította, hogy egy ilyen kvantitatív makrovizsgálat kivitelezhető, és képes lehet alapjaiban megkérdőjelezni, illetve újfogalmazni a bevett történeti demográfiai elméleteket és feltételezéseket.

Buskó Tibor a történeti demográfiai kutatások másik nagy központjában, Angliában folytatott kutatásokat ismertette. *A népeségtörténeti kutatás angol modellje* című előadás a Cambridge-i Csoport kutatási programját mutatta be elsősorban két, Anglia népesedéstörténetét feldolgozó monográfián keresztül. (Wrigley, E. A. and Schofield, R. S.: *The population History of England, 1541–*

1871, London 1981. és Wrigley, E. A. Davies, R. S. Oeppen, J. A. and Schofield, R. S.: *English Population History from Family Reconstitution 1580–1837*, Cambridge, 1997.) Az előadás bemutatta az első kötetben használt módszer, az ún. visszafelé-számítás (back projection) alapelveit, számítási és mintavételi eljárásait. Mivel a második munka a családrekonstrukció módszerével rekonstruálja Anglia 1580 és 1837 közötti népesedéstörténetének alapvető jellegzetességeit, ez a vizsgálat nem egyszerűen csak az első kötet kiegészítésének, hanem azt ott alkalmazott módszer, illetve az elért eredmények ellenőrzésének is tekinthető. Az előadó kihangsúlyozta, hogy a szerzők Anglia népesedéstörténetét egy szélesebb gazdasági-társadalmi rendszerbe illesztették be, és így egy összetett modell segítségével voltak képesek a változásokat magyarázni. Anglia 18. század második felétől bekövetkező népességrobbanása tulajdonképpen ennek a preindusztriális demográfiai struktúrának a felbomlását jelentette, aminek hátterében leginkább a kibontakozó ipari forradalom állhatott.

Óri Péter *A lélekösszeírás mint a demográfiai viselkedés 18. századi változatainak rekonstrukciós lehetőségei* címmel tartott előadást, amelyben egy, a történeti Magyarország egészére bizonyos szempontból reprezentatívnak tekintett megye, Pest-Pilis-Solt demográfiai viszonyait mutatta be, elsősorban az állami lélekösszeírások (Conscriptio Animarum) elemzésével. Ez a teljes közzétett népességet összeírni szándékozó népesség-összeírás az állónépesség száma és felekezeti, társadalmi, nemek és kor szerinti összetétele mellett népmozgalmi (születések, halálozások, házasságkötések, vándorlások száma különböző ismérvek szerint) adatokat is tartalmaz. E forrás egy olyan történeti demográfiai makroelemzést tett lehetővé, amely térben korlátozott, de községsoros adatok feldolgozásához képest mégis viszonylag nagy területre és sok (121) településre terjedt ki. Eredményeként feltárulnak a megye változatos földrajzi körülmények között élő (a Visegrádi hegységtől a Duna-Tisza közének jellegzetes alföldi tájáig, a Cserháttól Baja környékéig), és igen vegyes vallási és etnikai összetételű népességének (lényegében csak a románok és a ruszinok hiányoznak a hazai etnikai csoportok közül) demográfiai jellegzetességei, illetve ennek lokális mintái. Az elemzés egyik legfontosabb eredménye, hogy a régió a demográfiai viselkedés szempontjából alapvetően „kevert”. El lehetett ugyan különíteni demográfiai típusokat, de ezek sem felekezeti, sem etnikai téren, sem településtípus szerint nem egységesek, és térben sem képeznek összefüggő egységeket. A demográfiai viselkedés valójában mozaikszerű, „molekuláris szerkezetű”, az alapegységek két-három olyan faluból állnak, amelyek térben egymás közelében fekszenek. Egy-egy alapegység meglehetősen hasonlít más tájegységbeli, más földrajzi, gazdasági körülmények között fekvő, más felekezeti, etnikai összetételű települések jellegzetességeihez. A vizsgálat eredményeként a demográfiai különbségeket illetően a korábbi interpretációkat uraló etnikai és felekezeti megközelítés nem látszik járhatónak,

helyettük az egyes települések népességének társadalmi összetétele, illetve e közösségek gazdálkodási sajátosságai, földrajzi elhelyezkedése tűnik meghatározó tényezőnek a demográfiai sokféleség magyarázatában. Az előadás a bemutatott eredményeken túl alapvető szempontokat és kiindulópontot is nyújtott egy, a történeti Magyarország 18–19. századi népesedéstörténetét megrajzoló, mintavételes, településszintű kutatáshoz.

Faragó Tamás a másik alapvetően fontos 18. századi forrás nyújtotta lehetőségeket mutatta be, szintén egy regionális vizsgálat keretében. *A józsefi népszámlálás mint kutatási csomópont a 18–19. század népesedéstörténetében* címmel megtartott előadás Magyarország öt északkeleti megyéje (Borsod, Gömör, Zemplén, Sáros és Szepes megyék) 1785–1787. évi első népszámlálásának településsoros összesítőit vizsgálta. Az elemzett közel 1500 település megközelíti a korabeli Magyar Királyság népességének és településállományának tíz százalékát. Az elemzés módszere az egyszerű statisztikai leírás volt, célja pedig annak megvizsgálása, hogy az adatok megoszlásai mutatnak-e olyan különbségeket, melyek alapján a forrásanyag részletesebb, fejlettebb (és munkaigényesebb) módszerekkel történő vizsgálata eredményekkel bíztathat. Az előadás legfontosabb megállapítása az volt, hogy már az egyszerű leíró statisztikák alapján is bizonyítást nyert, hogy mind a demográfiai, mind a társadalmi adatok tekintetében releváns különbségek mutathatók ki a történeti Magyarország északkeleti régiójának településtípusai, valamint a különböző egykori megyék népessége között. Az északkeleti régió népessége és társadalma nyilvánvalóan saját topográfiával, az egyes csoportok sajátos térbeliséggel rendelkeztek, melyek mögött feltehetőleg további mélyebb összefüggéseknek kell rejtőzniük. Utóbbiak vizsgálatára pedig úgy tűnik, hogy az 1785–1787. évi népszámlálás több lépcsőben, fokozatosan adatbázisba szervezett, illetve szervezendő forrásanyaga kiválóan alkalmasnak látszik, és mindez lehetőséget adhat a 18. század végi népesség és társadalom közigazgatási határoktól független térbeliségének bemutatására is.

Sohajda Ferenc